

UOT - 338.012

Təranə Vəliyeva
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası
tarana.055@mail.ru

İQTİSADİ SAHƏLƏRDƏ İKT-dən İSTİFADƏNİN ZƏRURİLİYİ

Bu məqalədə göstərilmişdir ki, informasiya cəmiyyətində fiziki əməyin intellektual əməklə əvəz olunması sayəsində elektron idarəetmə inkişaf edir, elektron portalları özündə birləşdirərək zaman və məsafəli məkan problemləri aradan qaldırılır, iqtisadiyyatın bünövrəsində yeniləşən mikroelektron texnologiyası və onun müvafiq proqramları dayanmaqla İKT müasir cəmiyyətin formalaşmasında əsas yer tutur.

Məqsəd – iqtisadi informasiyanın texnoloji işlənməsi və iqtisadi sahələrdə İKT-nin tətbiqi.

Metodologiya – İKT-nin iqtisadi inkişafda rolunun qiymətləndirilməsi məqsədilə müxtəlif yanaşmalardan və müxtəlif rejimlərdə iqtisadi informasiyanın texnoloji işlənməsi metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri – iqtisadi sahələrdə elektron idarəetmənin inkişafı üçün dövlət layihələri hazırlanır.

Açar sözlər: verilənlərin emalı, informasiya xidmətləri, sosial-iqtisadi inkişaf, müəssisələr arasında əlaqələrin qurulması, global iqtisadi məkan, informasiya əsaslı baza, e-marketing, e-ticarət, e-pul, İnternet reklam.

Giriş

Son illər elm və texnikanın sürətlə inkişafı- hədsiz artan informasiya axınının işlənməsi, emal edilməsi, lazımı istiqamətlərə yönəldilməsini tələb edir. Bu mürəkkəb proseslər bütün sahələrdə İKT-dən geniş istifadə edilməsi ilə müəyyən olunur. İKT informasiya ehtiyatlarından istifadə olunması proseslərinin ağırlığını azaltmaq, onların etibarlılığını və operativliyini çoxaltmaq məqsədilə texnoloji zəncirdə birləşdirilən metod, texniki-proqram vasitələri toplusudur.

Bütün dünya ölkələrinin global informasiyalaşdırılması əsrində İKT müasir cəmiyyətin inkişaf səviyyəsinə təsir göstərən əsas amillərdən biridir. Bu texnologiyalar dövlət strukturlarını, sosial və iqtisadi sahələri, bütövlükdə insanların həyat tərzini əhatə edir.

Bu gün bəşəriyyətin gələcəyinə gedən *yol*-informasiya cəmiyyətinə istiqamətlənmiş yol hesab olunur. İnformasiya cəmiyyəti də elə bir cəmiyyətdir ki, burada əhəlinin böyük hissəsi İKT-dən istifadə etməklə informasiyanın emalı və ötürülməsi ilə məşğul olur. Global informasiya mühitinin yaradılması, informasiyanın əmtəəyə çevrilməsi, milli və regional səviyyədə informasiya mübadiləsi sistemlərinin imkanlarının genişlənməsi informasiya cəmiyyətinə xas olan xüsusiyyətlərdəndir.

Azərbaycan Respublikasında informasiyalaşdırma prosesinin inkişafına (İKT tətbiq etməklə istifadəçilərin informasiya tələbatlarının ödənilməsi üçün optimal şəraitin yaradılmasına, milli informasiya fəzasının formalaşdırılmasına, informasiyalaşdırma üzrə meydana çıxan münasibətlərin tənzimlənməsinə, dövlət informasiya ehtiyatlarının mühafizəsi üçün zəruri olan şəraitin yaradılmasına, informasiya şəbəkələrinin yaradılmasına, informasiya şəbəkələrinin beynəlxalq informasiya şəbəkələri ilə uzlaşmasına, informasiya fəzasında

iqtisadiyyatı tənzimlənməsinə, informasiyalaşdırma layihələri və proqramlarının dəstəklənməsinə, onların işlənməsi və həyata keçirilməsi üçün investisiyaların cəlb olunması mexanizminin yaradılmasına və s.) böyük stimül verilir.

İqtisadi sahələrdə İKT-dən istifadənin zəruriliyi

XXI əsrin əvvəlindən İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları (İKT) cəmiyyətin inkişafına təsir göstərən əsas amil olaraq İnformasiya Dünyasına keçid dövrünü əhatə edir. Fərdi kompüter, İnternet, elektron poçt, elektron ticarət, elektron bank, multimedia məhsulları, IP-telefon, virtual oyunlar, intellektual sistemlər, obrazların və nitqin tanınması sürətlə cəmiyyətin məişətinə daxil olaraq gündəlik fəaliyyətdə mühüm yer tutur. İKT iqtisadi, sosioloji sahələrdə yüksək nailiyyətlər yaratmaqla insanların real ehtiyaclarını ödəyir və informasiyanın işlənməsi texnologiyası birbaşa verilənlərin emalı prosesindən asılı olur. Verilənlərin emalı prosesi iqtisadi məsələlərin həlli üçün məntiqi ardıcılığın təşkili, istifadə olunan üsul-vasitələr toplusu və ya texnoloji əməliyyatlar (*verilənlərin qeydiyyatı, verilənlərin toplanması, verilənlərin emalı, verilənlərin ötürülməsi*) yığımıdır.

İqtisadi informasiyanın texnoloji işlənməsi müxtəlif rejimlərə malikdir:

1. *Paket rejimi*-bu rejimdə informasiya istifadəçinin tapşırığına uyğun olaraq həll edilərək hər bir həll sənəd paketi kimi tərtib edilir və bu paketlər birləşdirilərək, informasiyanın emalı prosesi avtomatik yerinə yetirilir. Bu rejimdə istifadəçinin müdaxiləsi minimuma endirilir, baş verəcək səhvlərin aradan qaldırılması vaxtında təmin edilir.

2. *Multiprogram rejimi*-bu rejim paralel emal prosesi olub, istifadəçinin tapşırıqlar yığımı müəyyən vaxt bölgüsü ilə bir neçə proqramla idarə olunur.

3. *İnteraktiv rejim*-bu rejimdə istifadəçi ilə texnoloji qurğu arasında əlaqə xüsusi menyu vasitəsilə təmin olunur.

Ümumiyyətlə, iqtisadi sahədə İKT-iqtisadi verilənlərin toplanması, emalı, ötürülməsi üçün metod və vasitələrdən istifadə etməklə məhsulun alınmasını təmin edən proseslərdir və bu proseslər şəbəkələr, proqram məhsulları, verilənlər bazaları, müxtəlif növ rabitə vasitələri və insanlardan ibarət olan bir mühiti əhatə edir. Belə ki, müəssisələrdə informasiya axınlarını və sənəd dövriyyəsinə təkmilləşdirir, məhsul istehsalına və xidmətlərin göstərilməsinə qoyulan xərcləri azaldır, istifadəçilərə informasiya xidmətləri göstərir, yeni bazar münasibətləri qurur və s.

İKT müasir Azərbaycan cəmiyyətinin də ən vacib infrastruktur, iqtisadiyyatının bir bölməsi, əmək məhsuldarlığının artım simvolu, dinamik inkişaf edən sahəsi olub, aparılan dövlət siyasəti onun zəruri sahə kimi inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır. İKT-nin inkişaf etdirilməsi məqsədilə ilk növbədə qanuni və hüquqi baza yaradılmış, çoxlu sayda dövlət proqramları, strategiya və qanunlar qəbul olunmuşdur. Məsələn, "*Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı*"nın (*Elektron Azərbaycan*)" qəbul edilməsi müəyyən edilmiş məqsədlərə, fəaliyyət istiqamətlərinə layihələri planlaşdırmışdır. Digər bir Dövlət Proqramının- "*Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya*"nın(2003-2012-ci illər) əsas məqsədi İKT-dən geniş istifadə etməklə şəffaf iqtisadi sistem yaratmaq, ölkənin demokratik inkişafına kömək etmək olmuşdur.

Daha bir Dövlət Proqramının - "*Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya*"nın da əsas məqsədi ölkədə informasiya cəmiyyətini bərqərar etmək, onun yaratdığı imkanlardan vətəndaşların, cəmiyyətin, dövlətin inkişafı üçün səmərəli istifadə etmək, İKT-nin dövlət idarəçiliyində, sosial-iqtisadi və mədəni sahələrin inkişafında iqtisadi sektor kimi inkişaf etdirilməsini təmin etməkdir. İKT-yə artan tələbat keyfiyyətli xidmətlərin təqdim olunmasını və əhəlinin, biznes

qurumlarının, ümumilikdə cəmiyyətin onlardan istifadə imkanlarını genişləndirir, təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə və digər sosial sahələr üzrə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətini yüksəldir.

İqtisadi sahələrdə İKT korporativ informasiya sistemlərinin yaradılması və onlardan istifadənin genişləndirilməsini tələb edir, onların tətbiqi səmərəli, gəlir gətirən və ümumilikdə yüksək artım tempini təmin edən hesab edilir.

Dünyanın əksər ölkələrində İKT idarəetmə, maliyyə, bank işlərində daha çox istifadə olunur və bu ölkələr informasiya texnologiyalarına 1 trilyon dollardan yuxarı vəsait xərcləyir. Hesablamalar göstərir ki, onun yüksək inkişaf səviyyəsinə malik olduğu ABŞ-da tətbiqi və inkişafına qoyulan xərclər əldə olunan gəliri bir çox hallarda üstələyir. Odur ki, İKT ayrı-ayrı sahələrə ardıcılıqla tətbiq olunmalı, ümumi riskin azalmasına gətirilib çıxarılmalıdır.

İKT-yə *investisiya qoyuluşlarının* effektivliyinin və onların iqtisadi inkişafda xüsusi əhəmiyyəti olan rolunun qiymətləndirilməsi məqsədilə hal-hazırda müxtəlif yanaşmalar mövcuddur:

I qrup yanaşmaya müəssisənin mövcud vəziyyətini nəzərə alaraq ayrı-ayrı göstəricilərə görə qiymətləndirmə aid edilir. Burada ənənəvi maliyyə əmsallarının hesablanması və müqayisəli qiymətləndirilməsi həyata keçirilir.

II qrup yanaşmada ekspert üsullarından istifadəyə üstünlük verilməklə əldə olunacaq gəlirlərin müəyyən olunması mümkündür. Bu üsulun tətbiqi xüsusi bilik və texnoloji vərdişlərə, işləmə bacarığına malik mütəxəssislərin meydana çıxması ilə müşayiət olunur.

III qrup yanaşmaya İKT-nin tətbiqinin iqtisadi inkişaf üçün nə dərəcədə səmərəli olmasını müəyyənləşdirmək və itkilər olmadan istehsalı davam etdirmək məqsədilə istifadə olunan balans üsullarının tətbiqi (məsələn, xərc və gəlirin təhlili, mülkün dəyəri, büdcə və s.) aid edilir.

İKT *sosial-iqtisadi inkişafın* fəaliyyət sahəsini genişləndirməklə iqtisadiyyatın artımını tənzimləmək üçün kifayət qədər potensiala malikdir. Bu potensial özünü davamlı və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində, intellektual potensialın gücləndirilməsində, biznesin irəliləməsində, korrupsiya ilə mübarizədə, yoxsulluq və işsizliyin azaldılmasında, cəmiyyətdə şəffaflığın və demokratiyanın inkişaf etdirilməsində daha dolğun biruzə verir.

İKT sektoru iqtisadiyyatın aparıcı və dinamik inkişaf edən sahəsinə çevrilməklə ənənəvi iqtisadi sahələrin inkişafında *İnternet iqtisadiyyatını* inkişaf etdirir. İnternet iqtisadiyyatı yeni istifadə və iştirak mühitlərinin yaranmasına, məhsuldarlığın artırılmasına, rəqiblər üzərində strateji üstünlüyün əldə olunmasına, tərəfdaşlarla münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə, informasiya resurslarından optimal istifadəyə və bütövlükdə, cəmiyyətin rifahının yaxşılaşdırılmasına şərait yaradır.

Müasir şəraitdə İKT-nin *iqtisadiyyatın bütün sahələrində geniş tətbiqi* artıq günün ən vacib tələblərinə çevrilmişdir. Bu da elmi nailiyyətlərin artması, yeni-yeni texnologiyaların ortaya çıxması baxımından irəli gələn bir tendensiyaadır. Əvvəllər iqtisadiyyat daha çox neft və qaz üzərində qurulurdusa, indi bu yerə gəldikcə daha çox İKT sahiblik edir.

Sənaye, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında da İKT-dən istifadə günü-gündən artmışdır. Son illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının yeni üsullarla istehsalında, istehsal olunmuş məhsulların saxlanması və qablaşdırılmasında, yeni toxum və becərmə texnologiyalarının işlənilib hazırlanmasında onun imkanlarından geniş istifadə olunur. Bu da nəticə etibarilə həmin məhsulların maya dəyərinin aşağı, keyfiyyətinin isə daha yüksək olmasını təmin edir.

Hazırda Dünya ölkələrinin inkişafında İKT-nin tətbiq istiqamətləri yeniləşir və rolunun əhəmiyyəti ildən-ilə dəyişir. Məsələn, bir neçə il əvvəl ABŞ-da İKT-nin geniş tətbiq sahəsi hərbi sahə olub, sonradan isə, mülki sahədə inkişaf etdirilərək ona çəkilən ümumi büdcə xərcləri artırılaraq iqtisadi inkişafda yüksək nəticələrin əldə olunmasının təməli qoyulub. Büdcə xərclərinin bölgüsünün dəyişməsi ölkədə iqtisadi inkişafın İKT-dən asılılığının artması və müasir tələbatda bu sahənin aparıcı rolunun yüksəlməsi ilə izah edilir.

İKT-nin istehsalında aparıcı rola malik ölkələrdə bu inkişaf daha sürətlə həyata keçirilir. Texnoloji məhsullar idxal edən ölkələrin iqtisadi inkişafında isə İKT-nin rolu aşağı səviyyədədir. İKT-nin inkişafı texnoloji xidmətlərin səviyyəsi ilə müəyyən olunur. İnkişaf etmiş Yaponiya, Cənubi Koreya, Sinqapur kimi dövlətlərlə yanaşı, son illərdə Çin, Hindistan, bir çox ərəb ölkələri və digərlərində də İKT-nin inkişaf tempi yüksəlir.

İndiki dövrdə iqtisadi sahədə yeni texnologiyaların tətbiqi, avadanlıqların istehsalı, güclü proqram vasitələri və məhsullarının istehsalında müvəffəqiyyət əldə olunmuşdur. Bunu proqram təminatı sahəsində Asiya ölkələrinin ABŞ və Qərbi Avropa ölkələri ilə güclü rəqabət aparmasında daha aydın hiss etmək mümkündür və bu ölkələrdə İKT sahəsində çalışan mütəxəssislərin, ixtisaslı kadrların sayı durmadan artır. Şərqi Avropa ölkələrində, eləcə də MDB məkanında olan ölkələrdə informasiya texnologiyalarının avadanlıqlar və proqram təminatı məhsullarının istehsalı xeyli artmışdır.

İKT-nin iqtisadiyyatda tətbiqi yeni iqtisadiyyatın yaranmasına, onun qloballaşmasına, inkişaf amillərinin daha müasir, geniş müstəvinə əhatə etməsinə səbəb olmuşdur. Eləcə də, hər bir müəssisə rəhbərinin qarşısında vəsaitlərin istehsalının artırılması və ya informasiya texnologiyalarının yaradılması problemi meydana çıxır. Çünki, istənilən müəssisə bazarda öz yerini saxlamaq üçün effektiv işləyən informasiya texnologiyalarına malik olmalıdır.

İKT-nin tətbiqi iqtisadi inkişafda *material faktorlarının roluna* təsir edir, istehsalın artırılması problemini də həll edir ki, bu da avtomatlaşdırılmış sistemlərdə idarəetmə və istehsalı təşkil etməyə yol açır. İstənilən müəssisədə istehsal prosesinin daha düzgün qurulması bu müəssisənin fəaliyyətinin araşdırılması və təhlilinin nəticələrinə nəzərən aparılır. İKT nəticəsində maliyyə, mühasibat, proqnoz, ehtiyatların bölüşdürülməsi, vəsaitlərin sərfi qısa müddətə, obyektiv və hərtərəfli həll olunur. Ondan istifadə az işçi qüvvəsi ilə ən yaxşı variantın qısa müddətə seçilməsi, məhsul bazarının miqyasının genişlənməsi, məhsul çeşidlərinin müəyyən edilməsi, məhsula bazarda olan tələbatın öyrənilməsi, rəqabətə davamlılıq istiqamətində vaxtında tədbirlərin görülməsi işlərinə şərait yaradır.

İqtisadi inkişafda İKT-nin tətbiqi *iqtisadi informasiyaları strateji resursa çevirir*, yəni istehlakçının istəyinə uyğun məhsul istehsalını tənzimləyir. Burada əsas materiallar, texnologiyalar, idarəetmələr, rəqiblər, qanunçuluq sferasında dəyişikliklər, alıcı və sifarişçilər massivləri təhlil edilir. Bu göstəricilər müəssisə iqtisadiyyatının inkişafının plan və inkişaf istiqamətlərinin müəyyənəndirilməsi üçün baza funksiyasını da yerinə yetirir. Çünki, bu məlumatlar müəssisəyə istehsalın təşkili, məhsulun bazara çıxarılması və lazımı keyfiyyətinin təmini, bazar rəqabətinə davamlılığı, əldə olunan gəlirin düzgün bölüşdürülməsi, sifarişçi və istehlakçıların əldə olunması baxımından kömək edir.

İKT-nin tətbiqi *müəssisələr arasında əlaqələrin qurulmasına şərait* yaradır. Yəni, onlar arasında birbaşa əlaqələr saxlamaq, lazımi məlumatları qısa müddətə və dəqiqliklə əldə etmək imkanı yaradır, informasiya mübadilələri zamanı istifadə olunan informasiya yığımı və onun əldə olunması üçün çəkilən xərclər minimumlaşdırılır, şirkət və müəssisələrə məhsul nümunələri təqdim olunur, sifarişçi və istehlakçı arasında əvvəlcədən razılaşmalar əldə edilərək müqavilələr bağlanılır və sövdələşmələrdə dəyişikliklər edilir, yol xərcləri və əlavə xərclər olmadan həyata keçirilir. Müxtəlif ölkələrdə yerləşən iri kompaniya və şirkətlər arasında əlaqələr məhz İKT-nin fəaliyyəti və tətbiqi nəticəsində yaranmışdır. Məsələn, dünya ticarət mərkəzləri (*London, Nyu-York, Tokio və s.*) birjalar müasir tələblərə uyğun olaraq bütün dünyada valyutaların, aksiyaların və məhsulların alış-satışını təmin edir.

İqtisadi inkişafda İKT-nin tətbiqi ölkələr arasında sərhədləri aşaraq *global iqtisadi məkan* yaratmışdır. Məsələn, Koka-Kola, HP və s. Bu iqtisadi nəhənglər müasir tələbat və standartlara cavab verən texnologiyalardan istifadə etməklə informasiyaların təhrif olunmadan, dəqiq, operativ və sürətlə əldə olunmasına şərait yaradırlar.

Şərqi Avropa və MDB məkanında olan ölkələrdə də iqtisadi sahədə tətbiq olunan informasiya texnologiyalarının avadanlıqlar və proqram təminatı məhsullarının istehsalı artırılır. Onların icra etdikləri xidmətlər müasir tələblərə uyğun qurulmaqla, yeni sistem və fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirilməklə, inkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübələrindən yararlanmaqla informasiya cəmiyyətinin tələblətləri yerinə yetirilir.

Bu günkü iqtisadiyyat *informasiya əsaslı bazada* inkişaf edir. Yəni, idarəetmədə, maliyyə məsələlərinin həllində, müəssisələrarası əlaqələrin qurulmasında, investisiyaların cəlb edilməsində, məhsulun reklamında, marketinqin təşkilində, biznesin aparılmasında və s. geniş istifadə olunur.

Müasir iqtisadiyyatın əsas fəaliyyət sahəsi olan marketinq sahəsində iri həcmli şirkət və müəssisələr öz məhsullarının satışını onun bu imkanlarından istifadə etməklə təşkil edirlər:

Informasiya texnologiyalarının marketinqdə istifadəsi *elektron marketinqin* təşəkkülünə - müxtəlif coğrafi mövqeyə malik istehsalçı və istehlakçılar arasında əlaqələrin yaranması və genişlənməsinə zəmin yaratmışdır. Bu əlaqə növündə ünvanlaşdırılmış göndərmələrdən daha çox istifadə edilir, istehlakçı sifariş verərək ödəməni online aparmaqla məhsulu əldə edir. Eyni zamanda, satış bazarında potensial müştərilər müəyyənləşdirilir, alıcıların fəaliyyətləri izlənilir, əldə olunan informasiyalara əsasən satış genişləndirmək üçün hər bir müştəriyə e-poçt xidməti göstərilir, məhsulun ekskluziv nümunələri ona təklif edilir. Məhsul istehlakçının tələbinə uyğunlaşdırılır, məhsuldan istifadə zamanı yaranan problem istehsalçı tərəfindən aradan qaldırılır.

İqtisadi sahələrdə İKT-nin ən çox tətbiq edildiyi və dinamik inkişaf edən istiqamətlərindən biri **elektron ticarətdir**. Elektron ticarət tərəflər arasında bütün növ biznes və işgüzar əlaqələri əhatə etməklə, müəssisələrlə fərdlər, fiziki şəxslər, digər müəssisələr və təşkilatlarla aparılır. Onun fəaliyyət dairəsinə məhsul və xidmətlərin reklamı, onların hərəkəti, məhsulun satış bazarında müəyyən şərtlər daxilində şəraitinin seçilməsi, satış və ödəmələrin tənzimlənməsi, satılmış məhsulların çatdırılması, satışdan sonrakı təminatı və s. aiddir. Elektron ticarətin ən müasir inkişafı İKT-nin tətbiqi ilə aparılan bütün kommersiya əməliyyatlarını (sifarişin qəbulu və tərtibatını, satılan məhsulun çatdırılması, satışa görə ödəniləcək məbləğlərin ödənilməsi, satıcı ilə alıcı arasında əlaqələrin yerləşmə məkanından asılı olmayaraq İnternet vasitəsilə aparılmasını) həyata keçirməkdir.

İKT-dən istifadə və iqtisadi inkişafdan asılı olaraq elektron ticarətin müxtəlif dünya ölkələrində səviyyəsi fərqlidir. Belə ki, bu sahədə lider ABŞ-dır, Avropa ondan 2-3 il geri qalır. Dövlətin ehtiyaclarının ödənilməsi üçün, ilkin şərt, ölkədə istehsal olunan məhsullar və göstərilən xidmətlərə uyğun nizamlanmaya imkan verən verilənlər bazasının təşkil olunmasıdır. İkinci şərt, informasiya-marketing şəbəkə sisteminin yaradılmasıdır. Sistemin də əsas vəzifəsi dövlət strukturlarını bazar haqqında analitik informasiya ilə təmin etməkdir. Bu şəbəkə elektron imzaları təsdiq edən elektron ödəmə sistemlərinin mövcudluğunu təmin edir. Üçüncü şərt isə, elektron ticarətin ölkə daxilində fəaliyyətinin monitorinqini aparan mərkəzin olmasıdır.

İKT-nin tətbiqi ilə təkmilləşmə, müxtəlif vasitələrlə həvəsləndirmə və cəlb etmə məhsul satışının müvəffəqiyyətinin təməlidir. İnternet vasitəsilə məhsul satışının əsas elementi **İnternet reklam** işidir. Bu işin təşkilində reklam unikalığının təmini ən ümdə məsələdir və onunla birbaşa reklam şirkətləri məşğul olur. Adətən, reklam şirkətləri İKT-nin tətbiqi ilə məhsul reklamı saytlarında müxtəlif gündəlik məlumatlar yerləşdirməklə geniş istifadəçi kütləsi cəlb edirlər. Bu şirkətlərin imkanlarından daha çox istehsalçılar istifadə edir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə elektron reklamın təşkili daha çox İnternet saytlarının xüsusi bölmələrində aparılır. Onların təcrübəsi göstərir ki, İnternet axtarış sistemlərinin (Google, Yahoo, Rambler, Yandex və s.) xüsusi səhifə və saytlarında reklamların yerləşdirilməsi, istifadəçi və ya müştərilərin çox müraciət etməsi, cəlb olunması prosesin uğurla aparılması prinsipini dəstəkləyir. Bunun üçün əsas şərt- layihə və proqramlardan istifadə etmək, veb səhifələrin operativliyini təmin etməkdir.

İqtisadiyyatın mühüm qolu olan **kredit, bank və maliyyə sahələrində** da verilənlərin emalı və ötürülməsi elektron formada standart kontraktların - pul vəsaitlərinin köçürülməsi, valyuta və qiymətli kağızlarla sövdələşmələr, ödəniş və hesablaşmaların plastik kartlarla aparılması, müştərilərin bank əməliyyatlarını birbaşa kompüterlə aparmaları və s. həyata keçirilməsi ilə aparılır.

Elektron kredit, bank və maliyyə əməliyyatları **elektron sənəd dövriyyəsinin** tətbiqinə əsaslanır. Bank sferasında bu dövriyyəni təmin edən **SWIFT** (*Society for World Wide Interbank Financial Telecommunications-Ümumdünya Banklararası Maliyyə Telekomunikasiya Cəmiyyəti*) XX əsrin 70-ci illərindən fəaliyyət göstərir.

Elektron kredit, bank və maliyyə əməliyyatları **elektron pul** anlamı ilə xarakterizə olunurlar. Elektron pul- bank depozitinin ekvivalenti olub, bank əskinazlarını və sikkələrini əvəz edən, kompüter və şəbəkələrdə, daxilində mikroprosessor olan kartlarda yazılmış şifrələnmiş rəqəmlər seriyasıdır. Elektron pullardan istifadə vergidən yayınmanı, "çirkli" pulların yuyulmasını, maliyyə əməliyyatlarını tənzimləyir.

ABŞ-da böyük məbləğdə köçürmələrlə ödənişlər etmək üçün FEDWIRE və CHIPS sistemlərindən istifadə olunur. FEDWIRE sistemi – elektron şəbəkə olub, 12 federal

ehtiyat bankı əlaqələndirir və 11000-dən artıq depozit müəssisələrinə malikdir. CHIPS isə, həm ölkədaxili, həm də beynəlxalq pul köçürmələrini həyata keçirir ki, bunların da 90%-dən çoxu beynəlxalq ödəmələr və valyuta əməliyyatlarının payına düşür.

Böyük Britaniyanın CHARS avtomatlaşdırılmış banklararası hesablaşma sistemi kimi, banklar arasında 7000 funt sterlingdən yuxarı məbləğlərdə sövdələşmələrə uyğun ödənişlər həyata keçirir.

Yaponiyanın ümummilli telekommunikasiya şəbəkəsindən istifadə edərək səmərəli və stabil ödəmə funksiyalarına malik BOJ NET elektron sistemi orta hesabla ayda 231000 əməliyyat yerinə yetirir.

Almaniyanın DEUTSCHE BUNDESBANK sistemi poçt və teleqraf idarəsinin xidmətlərindən istifadə etməklə vəsaitlərin köçürülməsi əməliyyatlarını idarə edir.

Bütün dünya ölkələrinin maliyyə institutları və bankları elektron sistemə daxilolma və ondan istifadə etmə məcburiyyətindədirlər. Elektron kredit, bank və maliyyə əməliyyatlarının inkişaf etməkdə olan ölkələrdə də müvəffəqiyyətlə tətbiqi bu sahədə təcrübəyə malik ölkələrin köməyi və mövcud sistemlərinin istifadəsinə əsaslanır, bu ölkələrin beynəlxalq hesablamalara qoşulmasına imkan verir.

Son illərdə elektron ödəmə sistemlərinin tətbiqi *beynəlxalq kredit kartlarından* istifadənin yüksək sürətlə inkişafına təkan vermişdir. Yüksək gəlir gətirən turizmin və digər iqtisadi sahələrin inkişafı Visa, Mastercard, American Express kimi beynəlxalq şirkətlərin kredit kartlarının dünyanın müxtəlif coğrafi məkanlarında istifadəsinə və yekunda elektron kredit, bank və maliyyə əməliyyatlarının mövqeyinin möhkəmlənməsinə səbəb olmuşdur. Respublikamız da daxil olmaqla əksər dünya ölkələrində əmək haqqlarının, təqaüdlərin, sosial təyinatlı ödənişlərin elektron kart sistemində keçidi geniş vüsət almışdır.

İKT sahəsi üzrə Azərbaycan Respublikasının gələcək inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri qeyri-neft sektorunun inkişafı hesabına davamlı iqtisadi artıma və tərəqqiyə nail olmaqdır. Bu məqsədlə iqtisadiyyatda innovasiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi üçün güclü motivasiya mexanizmləri yaradılır və inkişaf etdirilir. Mövcud resurslardan istifadə olunaraq sosial-iqtisadi inkişafın müasir tələblər səviyyəsində təmin edilməsi və iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi milli məhsulların dünya bazarında layiqli yer tutmasına şərait yaradır.

Respublikamızda İKT davamlı və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi və biznesin irəliləməsində əlverişli vasitə olaraq qəbul edilir. Bütün sahələrdə yeni dəyərlər yaradan İKT ictimai-iqtisadi münasibətlərin vacib tərkib hissəsidir. İnternet mediasının inkişafı, sosial şəbəkələrin geniş yayılması İKT-nin cəmiyyətə verdiyi yeni imkanlardır. Onlar yeni istifadə və iştirak mühitləri yaratmaqla məhsuldarlığın artırılmasına, rəqiblər üzərində strateji üstünlüyün əldə olunmasına, tərəfdaşlarla münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə, informasiya resurslarından optimal istifadəyə və cəmiyyətin rifahının yaxşılaşdırılmasına şərait yaradır.

İKT-nin iqtisadiyyatda tətbiqi səmərəli, gəlir gətirən və ümumilikdə yüksək artım tempini təmin edən hesab edilir və onların inkişafına yeni investisiyalar cəlb edilir. Bu investisiya qoyuluşlarının effektivliyi və iqtisadi inkişafda əhəmiyyəti onların informasiya sistemlərinin inkişafında rolları ilə qiymətləndirilir. Beləliklə, İKT-nin müasir iqtisadiyyatda rolunu və perspektivlərini səciyyələndirmək üçün bu xarakterik xüsusiyyətləri qeyd etmək lazımdır:

1. *İKT məhsullarının keyfiyyət və məhsuldarlığının artması onların qiymətlərinin nisbətən düşməsinə səbəb olur.* Bu ondan irəli gəlir ki, texnoloji qurğuların məhsuldarlığı mikrosxemlərin xüsusiyyəti və keyfiyyəti ilə müəyyənləşdirilir. Mikrosxemlərin hazırlan-

masında heç bir fasilə olmadan yenisinin hazırlanması və bazara çıxarılması baş verir. Prosesin bu cür təşkil edilməsi satış bazarında və ümumilikdə, mikrosxem biznesində istehsalçının öz yerini tutmasını təmin edir. İstehsalçı yeni nəsil mikrosxem bazara çıxarılan qədər əvvəlki nəsildən olan mikrosxemdən daha çox sayda satmalıdır ki, xərcləri ödəyərək gəlir əldə edə bilsin. Ona görə də, hər yeni nəsil mikrosxem buraxıldıqda yeni məhsulun qiyməti istehsalçı tərəfindən çox qaldırılmaz. Həm də növbəti nəsil mikrosxemin ortaya çıxması həmin andan əvvəlki nəsil mikrosxemlərə olan tələbatı azaldır, köhnə texnika ucuzlaşır və yeni yeni texnikanın qiymətinin qaldırılmasına imkan verilmir. Nəticədə, alıcı eyni məbləğdə pula daha məhsuldar texnika əldə edə bilir.

2. *İKT istehlakçıları ilə birbaşa əlaqələrin inkişaf etdirilməsi onların fərdi sifarişlərinə uyğun işləri təşkil edir.* Belə ki, xüsusi sifarişlə keyfiyyətli texnoloji məhsul əldə etmək olar, lakin bu həmişə mümkün deyil. Çünki, İKT istehsalçısının əsas məqsədi istehlakçının fərdi maraqlarının ödənməsi deyil, istehsalın təşkili və inkişafıdır. Məsələn, istehsalçılar alıcılara alacaqları məhsulun texniki parametrlərini xüsusu informasiya sistemindən istifadə etməklə müəyyən etməyi təklif etdikdə bu məhsulun qiyməti artmır, ancaq onun satışının miqdarı və bazarda rəqabətə davamlılığı yüksəlir.

Beləliklə, iqtisadi sahələrdə İKT-nin tətbiqi üçün maksimal informasiya aşkar olunmalı, dövlət strukturlarının idarəetmə və fəaliyyətində İKT-nin rolu təkmilləşdirilməli, dövlət ehtiyaclarının ödənilməsinə yönəldilmiş elektron idarəetmənin səviyyəsi yüksəldilməli, İKT-lərin tətbiq və istifadə sahələrinin genişləndirilməsi ilə bərabər, ölkədə texniki vasitələrin istehsalı artırılmalı, müasir İKT-nin inkişafına təkan verilməklə maliyyə dəstəyi gücləndirilməli, bu sahəyə yerli və xarici investisiyalar cəlb olunmalı, İKT məhsullarının istehsalı və idxalı sürətləndirilməlidir.

Nəticə

İqtisadi sahələrdə elektron idarəetmənin geniş miqyaslı tanınması üçün dövlət layihələri hazırlanır, ödəniş sistemlərinin inkişaf etdirilməsi və rəqəmsal sistemlərdə tətbiqinə geniş imkan yaradılması üçün təminatlar ayrılır, elektron tarazlığın inkişafına şərait yaratmaq üçün texniki hazırlığa xüsusi investisiyalar qoyulmasına diqqət edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. S.Q.Kərimov. "İdarəetmənin informasiya texnologiyaları və korporativ informasiya sistemləri". Dərslik. Bakı, 2010
2. R.Hümbətəliyev, H.Tağıyev, F.Quliyeva "İqtisadi informatikanın əsasları", Dərslik, Kooperasiya nəşriyyatı, Bakı 2014
3. N.M.Quliyeva "İdarəetmə fəaliyyətində informasiya texnoloqiyalarından istifadə olunması". Bakı 2015
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi"
5. G.Verdiev "İqtisadiyyat və idarəetmə". Bakı: Kitab Yurdu.org nəşriyyatı, 2015
6. N.Umarova. İKT (İnformasiya kommunikasiya texnologiyası). Dərs vəsaiti İTİ nəşriyyatı, Bakı 2016
7. <http://www.stat.gov.az/source/>
8. <http://www.itu.int/net4/ITU-D/>

Тарана Велиева

НЕОБХОДИМОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИКТ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ СФЕРАХ

Резюме

В этой статье показано, что в информационном обществе электронное управление развивается путём замены физического труда интеллектуальным трудом, решения пространственных проблем времени и расстояния путём интеграции электронных порталов, а также благодаря использованию микроэлектронных технологий и связанных с ними программ, ИКТ играет центральную роль в современном обществе.

Цель – технологическое развитие экономической информации и применение ИКТ в экономической сфере.

Методология – с целью оценивания роли ИКТ в экономическом развитии использовались различные подходы и методы технологической обработки экономической информации в различных режимах.

Результат – разрабатываются правительственные проекты для признания электронного управления в экономических областях.

Ключевые слова: обработка данных, информационные услуги, социально-экономическое развитие, установление контактов между предприятиями, глобальное экономическое пространство, информационная база данных, э-маркетинг, э-торговля, э-деньги, Интернет реклама.

Tarana Valiyeva

THE NECESSITY OF USE OF ICT IN THE ECONOMIC FIELDS

Summary

The article describes the development of the electronic management in the information society by the replacing of physical labor with the intellectual labor, solving spatial problems of time and distance by integrating electronic portals and as well as thanks to the use of microelectronic technologies and related program, ICT plays a central role in the shaping of modern society.

Purpose - technological development of economic information and application of ICT in the economic fields.

Methodology - with the purpose of evaluation the role of ICT in the economic development various approaches and methods of technological processing economic information in various modes were used.

Findings - electronic government recognition projects are being developed in the economic fields.

Keywords: data processing, information services, social and economic development, establishing of relations between enterprises, global economic space, information database, e-marketing, e-trade, e-money, Internet advertising.